

BİR MEDENİYETİ TASFİYE TEŞEBBÜSLERİ (1)

Prof. Dr. M. Kaya BİLGEGİL

Ö N S Ö Z

Türkiye'de Yenileşme Çağı edebiyatının siyâsetle çok yakından ilgisi vardır: Ya siyâsetin emrinde, hedefini bekler; ya önünde, ona yol gösterir; ya da doğrudan doğruya içinde, bir «hareket» hâli alır. Umûmî görünüşüyle, zâhirde pâdişâha itâatkârdır; hükûmet karşısında hacimli muhâlefet beyannâmeleri manzarası arzeder, bâzan bu muhâlefeti, devletin düşmanlarıyla aynı mes'eleleri tenkîd edecek dereceye götürmekten, daha doğrusu, o düşmanlara imkân hazırlamaktan çekinmez. Bu son davranış, herhâlde mâsûmânedir; fakat hedefi olan hükûmet erkânından ziyâde, devletin gücünü sarsar.

Edebiyatın, doğrudan doğruya kendisi için konuşması; çok gecikmiştir. Bu siyâsî vasıf, ikinci merhaleden sonra meydana çıkacak olan «lâ-siyâsî» vakfelere kadar devâm eder.

Bu edebiyâtı hazırlayan devrede devletin siyâseti nedir? Şüphesiz, Türkiye, bir «tedâfüî siysâyet» içindedir. Avusturya ve Rusya orduları karşısında hezîmete uğrayan İmparatorluk, varlığını koruma çabasına düşmüştür. Lâle Devrinden beri, belirli hâl alan yenileşme, daha doğrusu, eskiyi tasfiye gayretleri; Osmanlı İmparatorluğu'nun «social» yönlü bir müdâfaa hareketidir.

Bütün bu teşebbüslerin kımıldanış noktası; Avusturya ve Rusya komşuluğu ile başlar. Ayrıca İkinci Sultan Mahmûd devrinden

(1) Müellifin hazırlamakta olduğu *Yenileşme Çağı Türk Edebiyatı* adlı eserinden alınmıştır.

itibâren İmparatorluk; Rusya'ya karşı desteğini kazanmak istediği büyük devletler tarafından beğenilmek ihtiyacını duyar. Ricâl; birçok teşebbüslerini, onların muhtemel «âferîn»ine göre ayarlamıştır; bu «âferîn» için, bir kısım ileri gelenlerce fedâ edilmeyecek mü'essese, an'ane, tavır yoktur. Bâzı temessül edilmemiş ikamelerle tasfiye birden hızlanır. (Fakat Rusya, «hasta adam» teşhîsini koymuştur.)

Türkiye'nin batıdan alacağı hiçbir şey yok muydu? Bulunmuş şeyleri yeniden keşfetmeyeceğine göre, elbette vardı. Esâsen hangi millet, diğerlerinden istiânede bulunmaktan müstağnî kalabilmiştir? Fakat «biz» olan taraflarımızı kaybetmemeli idik. Osmanlı ileri gelenleri, bu işi yaparken, zaman zaman «comique» de bile kalmayıp «ridicule»e düşer. Bir medeniyet değiştirmesi, şüphesiz ki, kolay değildir.

1859 yılından sonra göze çarpacak olan edebiyâtı yenileştirme teşebbüsleri de, bu tasfiye hareketlerinin bir safhasıdır; hem de hepsinden sonra meydâna çıkan bir safhasıdır. Bu gecikme tabîidir: Bir millet; düşünce, duyuş, tahayyül tarzından kolay kolay vazgeçemez; bunu beğenmediğini, yerine yabancılardan istiârelerde bulunacağını kolay kolay ilân edemez. Yeni edebiyat, ancak tasfiye hareketleri içindeki yerine oturtularak izzâh edilebilir. Bu devrede gazeteye bağlı yazı neveleri girmiştir; tiyatro girmiştir; roman girmiştir... Batı eserleri, türkçeye çevrilir... Bütün bu faâliyetlerin altında eski edebiyâtın tasfiyesi çabası vardır. Tanzîmat sonrası muharrirleri, dil ve imlâ islâhı ile ilgili tekliflerinde dahi, estetik temâyülden ziyâde, siyâsî gâye ile hareket ediyorlardı: Hedef, yazılanın herkes tarafından kolayca okunup anlaşılabilmesi idi.

Şeriatle ağzını açan Tanzîmat fermânı; Türkiye'nin - kuvvetli olduğunu değil; - hukuk sâhâsında, idârî sâhâda, askerlik ve mâliye sâhâlarında, kurulacak yeni mü'esseselerde batı sistemlerini kabûl ettiğini ilân sûretiyle İmparatorluğu müdâfaa yoluna girmişti. Bu tavrından da bâzı neticeler aldı. Onu, yirmi yıl sonra tâkîbedecek olan edebiyât ise, takınacağı batılı çehre ile - lâ-şuûrî olarak - bu müdâfaanın içindedir.

Bütün bunlardan dolayı, kitâbımızın birinci cildine «Bir medeniyetin tasfiyesi teşebbüsleri» ile giriyoruz; edebiyâtındaki yenileşme de, hiç olmazsa ilk otuz yılında bu tasfiye çabalarının bir devâmıdır. Zarûrî olarak târîh içinde dolaşacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİ MEDENİYET DÜNYASI ARASINDA İLK BARIŞMA BELİRTİLERİ

L Â L E D E V R İ

Birinci Alt-bölüm Türkiye'de Belirli Vak'alar

Lâle devri; bir ihtilâlin ardında başlar ve bir ihtilâlle biter.

I — Zaferden Hezîmete

*Müslümân Türk Heybetinin Hıristiyân Avrupa
Gözünde Kaybolması*

1. Zafer yılları :

Sultan İkinci Mustafa; tahta çıkışının üçüncü günü, Sadrâzam Ali Paşa'ya bir *hatt-ı hümayûn* göndermişti. Bu yazıda, pâdişâhların *hangisi zevk u safâya ve hâb-ı râhata düşmüş ise*; onlara bağlı olan halkın da huzûrlarını kaybetmiş olduğunu bildiriyor; tenkîdini müşahhas hâle koyarak mensûbolduğu hânedânı hattâ kendi babası Dördüncü Sultan Mehmed'i dahi ittihâm ediyordu. Harekâtı için Kanunî Süleymânî örnek saymak niyyetinde idi; Macaristan seferine çıkacak ordunun başında yer almak istiyordu : *Merhûm ve mağfûrîn-leh Sultân Süleyman Hân tâbe serâhu Hazretleri kırk sekiz sene pâdişâh olup zamân-ı hilâfetinde küffâr-ı hâk-sâr üzerine yalnız vezîrin göndermeyüp bi'n-nefs kendüleri kangı gazâyâ azîmet eylemişler ise bi-emr-illâhi taâlâ küffârdan ahz-ı intikam müyesser olmuşdur Ben dahî gitmeğe niyyet eyle-*

rim (1) demişti. Hatt'ın daha sonraki satırlarında vükelânın, ulemânın, ocak ağalarının bir yerde toplanıp, Pâdişâh'ın sefere çıkmasının mı, Edirne'de beklemesinin mi münâsip olacağını müzâkere etmeleri istenmiştir.

Bunun üzerine Sadrâzam, Şeyhülislâm, vezirler, sadreyn, Nakübül-eshrâf ve devletin diğer ileri gelenleri; vezîr-i âzam konağında toplanırlar; üç gün süren meşveretten sonra, *Şehryâr-ı gayret-medâr Hazretleri'nin sefer-i hümâyuna azîmetleri kesret-i mesârif-i seferiyyeyi muktezî olmak hasebiyle* (2) Edirne'de kalmasının uygun olacağı hükmüne varırlar. Netîce, *sidde-i saltanat'a* arz edilir. Fakat Pâdişâh, toplantıya katılanların bu fikrine rağmen, sefere çıkmakta kararlıdır.

Demek ki, Sultan Mustafa; şahsî zevk ve râhatını düşünen hükümdârdan memleketin fayda göremeyeceği kanâatindedir. Bir işe girişmek için devlet erkânının fikrini almağı da ihmâl etmemektedir. Bu fikir, kendi görüşüne aykırı düşerse, şahsî kanâatine uygun hareket edecek kadar irâde sâhibidir. Hiç olmazsa tahta çıktığı zaman bu hüviyeti taşıyordu.

Diğer yandan Kanûnî'nin bu uzak torunu, şâir tabîatlidir. *İk-bâlî* mahlasıyla manzûmeler yazıyordu (3). Sülûs, celî ve nesih hatlarında üstâd idi.

San'atkâr mizâcını ve «ârif» tabîatını bir yana bırakarak bir devlet adamı azmiyle, ordusu başında Nemçe'ye karşı sefere çıktı. 30 Hazîran 1694 te Edirne'den *Belgrâd-ı dâriü'l-cihâd'a* müteveccihen hareket eden İkinci Sultân Mustafa'nın kat ettiği menzîl ve merhalelere âit tafsîlât, kaynaklarda mevcuttur.

Avusturyalılar, Banat eyâletini ele geçirebilmek için, bu eyâletin merkezi olan Tamaşvar'a karşı hareket üssü olmak üzere Lippa'yı zabtetmişlerdi. Pâdişâh'ın meşverete verdiği ehemmiyet, Belgrat'da da kendini gösterdi. Sâdir olan fermân-ı hümâyun üzerine, Sadrâzam, Şeyhülislâm, vüzerâ, mîr-i mîrân ve ümerâ, ordunun ileri gelen zâbitleri önce *otâk-ı Hazret-i Sadr-ı âli'de sonra otâk-ı Hümâyûn-ı pür-meâlî'de* toplandılar; muhârebede tâkibedilecek harekâtı tesbit ettiler.

(1) *Târih-i Râşid*; II., s. 299.

(2) *a.e.* s. 300.

(3) *Tezkire-i Sâlim, Dersaâdet*, İkdâm Matbaası, 1315, s. 58-63.

Bir yandan Osmanlı ordusunun Tamişvar yakasına geçmesi için köprü yapıldı; diğer yandan Belgrad'ın muhafazası için yeni tâbiyelerle kal'asının Sava cihetine düşen kısımları tâmir edildi. Bundan sonra asker, yeni Tuna Köprüsü'nden geçti. Paçova menziline geldi; burada iki gün kaldıktan sonra, gece yola çıktı. Tisa nehri civârında bulunan bir palanga kuşatıldı; feth edildi; içinde bulunan *melâ'in, ta'me-i şemşîr-i kahr ü tedmîr* olduktan sonra, Pâdişâh'ın emri üzerine kale yıkıldı. Tamişvar'da da üç gün geçirildi. Nihâyet Lippa kalesine doğru yola çıkıldı. Burada, Vak'anüvis Râşid'in rivâyetine göre, elli altmış binden fazla Nemçe askeri vardı. Bu kale *piş-gâhında darb-ı hıyân* eden İslâm askerleri, *metiris almaksızın açıkdan şîr-i ner gibi hücûma ikdâm etdiklerinde düşmen-i hod-gâm tûp u tûfeng ile müdâfaaya çalışılarsa da, guzzât-ı gayret-simât*, önce varoşu zabtettiler; ardından da kaleye girdiler. Tamişvar'ın zabtı için hazırlanmış mühimmat, malzeme tamâmiyle Osmanlıların eline geçti. Bu zaferde pek çok kadın erkek de esîr alınmıştı. 9 Eylül 1695, İkinci Mustafa'nın ilk büyük muzafferiyeti târihi oluyor.

İş bununla da kalmamıştır : Belgrad Beylerbeyi, Câfer Paşa'nın Titol kalesini fethi haberi de, diğer bir sevinç kaynağı olmuştur.

Sultan İkinci Mustafa'nın bu seferdeki diğer büyük zaferi de Lugos'ta kendini gösterecektir : Nemçe kumandanı Votneri'nin taburu, Lugos yakınlarında bulunuyordu. Arazi; orman, bataklıkla ârızalı, arkadan dağla kuşatılmıştı. Düşman ordusu Temes Irmağı sâhilinde yer almıştı. Pâdişâh'ın Serdâr-ı ekrem'e isdâr ettiği hatt-ı hümayûn üzerine Selim Giray, Tatar askeriyle Nemçe taburunu arkadan kuşattı. Başlarında «Şehr-yâr-ı gayret-medâr» olmak üzere *sâ'ir piyâde ve süvâri askeri* düşman tarafından atılan topa, tüfeğe bakmayıp *her tâife muayyen ve me'mûr oldukları taraflardan melâ'in-i hâsirîn üzerine şîrâne hücumlar ederek düşman safalarını bozup taburun içine girdiler. Namçeliler, fecî bir şekilde yenildiler. Kumandanları Veterani ve ileri gelen başka kimseler öldü. 22 Eylül 1695 Perşembe günü, Lugos kalesi Türklerin eline geçti.*

23 Eylül'de de, Diyarbekir vâlisi Topal Hüseyin Paşa ile Anadolu Bevlerbevi Mısırlı-zâde İbrâhim Paşa Şebeş kalesinin fethi ile ilgili irâde-i seniyyeyi yerine getirdi.

Sonbahar girmişti. Pâdişâh, İstanbul'a döndü. Uğradığı menzillerde fevkalâde merâsimlerle karşılanıyordu. Fakat pâyitahtta, Kanûnî Süleymân'ın torununa lâyük bir tarzda istikbâl edildi (18 Kasım 1695).

Şu kıt'a :

Pançov kal'asından bir sâat beri

Geldi düşmanlardan müjde haberi

Tiğden geçirmişler yedi bin seri

İmdâd-ı Hakk ile nusret bizimdir (4)

bu zaferlerin; Edirne'de, İstanbul'da halkın toplanacağı yerlerde sazşâirleri tarafından nasıl öğülmüş olacağını düşündürüyor.

Fakat Osmanlı devleti, yalnız Nemçe ile harb hâlinde değildi. Bir yandan Venediklilerle, diğer yandan Lehlilerle çarpışmalar devâm ediyordu. Rusya'nın Azak kalesine sarkıntısı da yeni bir cidâle yol açmıştı.

21 Eylül 1894 Salı günü, Türklerin elinde bulunan Sakız Adası, vire ile Venedikliler'e verildi. Sultan İkinci Ahmed'in çıkardığı bir hatt-ı hümayûn ile bu adanın istirdâdına uğraşılıyordu. Donanmâ-yı hümayûn'un Eğri limânından çıktığı sırada, Sultân İkinci Mustafa'nın cülûsu haberini alan Küçük Câfer Paşa; bu havâdisi denizcilere ulaştırdı (5). Bunun üzerine donanmada gülbankler çekildi, şenlikler yapıldı.

Seferin serdârı Mısırlı-zâde İbrâhim Paşa, Kaptân-ı deryâsı da Amca-zâde Hüseyin Paşa idi. Gençliğinde sekiz on yerinden yara alıp öldü sanılan, bu yüzden de kendisine Venedikliler tarafından «yarı ölü» mânâsına *Mezza Morto* lâkâbı takılan Hacı Hüseyin Paşa'nın bu muhârebede büyük yararlığı görülmüştü. Daha Pâdişâh. Birinci Nemçe Seferine çıkmadan, 18 Şubat 1295 te Sakız istirdâd edildi. Hükümdâr Mezamorta Hüseyin Paşa'yı kaptan-ı deryâliğe yükseltti. Amca-zâde Hüseyin Paşaya da Sakız muhâfızlığını verdi.

(4) Prof. Dr. M. Fuad Köprülü, *Türk Sazşâirleri*, II, İstanbul 1940, s. 356.

(5) Şilâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme* (İsmet Parmaksızoğlu tarafından sâdeleştirilmiş neşri) C. I., Fas. I., İstanbul 1962, s. 14.

Mezamorta Hüseyin Paşa, bununla da kalmayacak, Pâdişâh'ın Lippa zaferinden on bir gün sonra, Midilli'de Zeytinburnu civârında 12 pâre Venedikli gemisini suya batıracaktır.

Pâdişah, daha Birinci Nemçe Seferi'nden dönmeden önce, Hanzâde Gâzî Giray Sultân; bir mirzâ vâsitasıyla huzûr-ı Hümâyûn'a bir mektup, iki şâhî top, bir dil göndermişti. Mektupta Kamanîçe'ye âit zahîrenin geriye kalan kısmıyla parasını Kale Muhâfızı'na teslim ettiğini; Tatarlarla Lehliler ve Kazaklar arasındaki çatışmaları, Tatarların muvaffakiyetlerini, haddinden fazla ganîmet, çok sayıda esîr aldıklarını, bu mücâdelenin diğer safhalarını anlatıyordu (6).

Dil, sorguya çekilince, Rus Çarı'nın Azak Kalesi'ne inmek niyetinde olduğu anlaşıldı.

Hâdiselerin seyri, bu haberi doğru çıkardı : İki üç yüz bin kişilik askerle 19 Temmuz 1695 te Azak Kalesi'ni kuşatan Deli Petro; Kefe Beylerbeyi Murtezâ Paşa ve Kaplan Giray'ın gösterdikleri gayret sâyesinde, 96 gün süren mücâdeleden sonra 13 Ekim 1695 te çekilmek zorunda kaldı.

Fakat Kale, bu muhârebede *tôp u hamîre dânelerinden* son derece *rahne-dâr esnâ-yı cengde şehîd olanlardan mâ'adâsı dahi dermânde-i acz ü ıztırâr* olmuştu. Tabyalarının, *der ü divârının tamîr ve termîmi*, içine *mühimmât, cebe-hâne, top-hâne* yerleştirilmesi geciktirildi. Bunun üzerine Çar, yeni bir kuşatma teşebbüsüne girişti. Yüz bin kişilik bir orduyla harekete geçti. Kaleyi dışarıdan ve içeriden koruyacak Osmanlı kumandanlarının da vaktinde yetişememeleri; onun hazırlık imkânlarını kolaylaştırdı : Hem Türklerin, Tatarların gelmesini önlemek, hem kendi askerlerinin geri çekilmelerine engel olmak için metirisler açtırdı, hendekler kazdırdı; deniz kuşatmasını da ihmâl etmedi. İçeride geçen muhârebeden yorgun düşmüş birkaç yüz Osmanlı kalmış olduğu hâlde, Ruslar top ateşiyle, silâh zoruyla kaleye giremeyeceklerini anladılar. *Toprak sürmeğe* başlayıp, *yığdıkları toprak*, kale duvarı seviyesine çıkınca, *kal'ada baki kalan Ehl-i islâm bu mertebeden son-*

(6) a.e., s. 42. Lehlilerle bu son ihtilâfın başlangıcında Türkler tarafından Kamanîçe'ye gönderilen zahîrenin yağma edilmesi vardır. Tafsilât için aynı müellifin *Silâhdar Târîhi*, (C. II., İstanbul 1928, Ss. 785-786) adlı eserine bakınız.

ra imdad zuhûrundan me'yûs ve sabr ü sebâta bir eser-i terettüb-i nâmûs olmagla bi'z-zarûre necât-ı nefis tarafın takdîm (7) ettiler. Böylece bir kaç yüz Osmanlı'nın büyük Rus ordusuna karşı 64 gün süren müdâfaasından sonra, 6 Ağustos 1696 da Azak kalesi düşmüş oldu.

İkinci Sultan Mustafa, bu feci hâdisenin vukuundan evvel, 20 Nisân 1696 da İkinci Nemçe Seferi için, Edirne'ye müteveccihen yola çıkmış bulunuyordu. Gerekli konaklar geçildikten sonra, nihâyet 2 Ağustos 1696 da Belgrad'a varıldı. Düşmanın vaziyeti hakkında bilgi almak isteyen Pâdişâh; Tamışvar muhâfızı vezir Hacı Mustafa Paşa'yı huzûruna çağırtmıştı. Belgrad'a, Huzûr-ı Hümâyûn'a gitmek üzere kapısı halkını, 2000 beylik Bosna yayasını, Fazlı Bölükbaşı'yı yanına alarak yola çıkan Vezir Hacı Mustafa Paşa (8); *Nemçe keferesinin serdâr-ı murdarları olan Saks nâm* (Saksonya Elektörü Frédéric - August) *lâ'in-i püirsûrun bi'l-cümle tâbûr-ı mak-hûru ile Tamışvar* (9) kalesini kuşattığı haberini aldı. Düşman; kaleyi Horos Kapısı'ndan Kanlı Tabya'ya kadar muhâsaraya başlamış; içeri girmek isteyenler de, gazilerin top, tüfek ateşleriyle püskürtülmüştü. Hacı Mustafa Paşa'nın yerine muhâfız kalan Silistre Beylerbeyi Vezir İbrâhim Paşa; bir mektupla hâdiseyi, Belgrad'da bulunan Pâdişâh'a arzetti.

Ordunun bütün ileri gelenleri ve ulemâ, baş çadırda toplandı. Hünkâr, ... *bunda hâtır gönül olmaz*, düşman üzerine varılmak için herkes düşündüğünü söylesin, *din ü devlete* faydalı, *ibâd-ı müslimîne hayırlı olan ne ise o yapılsın*, *sizden gönül birliği ve hizmet isterim* diye müzâkereyi açtı. Orada bulunanlar, Tamışvar kalesi'nin kuşatıldığı bir sırada başka yere gitmenin hatâ olacağını ileri sürdüler; söz birliğiyle Tamışvar'ı kurtarmağa karar verdiler.

Ertesi gün Tuna'dan Pañçova tarafına geçilmiş, otâğ-ı hümâyûn da Tamışvar yakasında kurulmuş bulunuyordu. Bu haber, kalede bulunan gazileri, *yeniden doğmuşcasına* sevindirdi.

Pâdişâh ordusunun gelmekte olduğunu duyan Avusturyalılar, muhâsarada tereddüde düşmüş görünüyordardı. Fakat Türk do-

(7) *Târih-i Râşid*, C. II., Ss. 284-286.

(8) *Nusretnâme*, C. I., Fas. II, s. 166.

(9) *Târih-i Râşid*, C. II., S. 368.

nanmasının *mürûr u ubûruna* engel olmak kasdıyla Tire Irmağı boğazındaki ada üzerinde ve Tittel kalesine bir saat uzaklığı olan bir yerde karşı karşıya şanslar yapmışlar; dört tarafına da hendekler açıp tabyalar kurmuşlardı. Ayrıca kalyonları da, Donanmayı Hümâyûn'un hareketini güçleştiriyordu.

Türk ordusu, nizâma sokuldu. Sivas Beylerbeyi Vezîr Dursun Mehmed Paşa'ya çerhacılık, Şâm Vâlisi Vezîr Osman Paşa'ya da geride kalanların kaçmasını önleme vazîfesi verildi. Tamaş Nehri tâkîbedilerek yol alındı. Bu ırmak kenârında bir noktada çadır kuruldu. Arabalarla nakledilmiş tonbozlarla iki köprü yapıldı. Önce yeni görülen, sonra diğer askerler, ertesi gün de Pâdişâh ve erkânı karşıya geçti. Halep Vâlisi Vezîr-i mükerrerem Câfer Paşa karada bulunan şansı kuşattı; akşama kadar süren müsâdemede düşmanın büyük bir kısmı öldü; geriye kalanları da, esir edildi. Tuna kaptanı Aşçı Mehmed Paşa ise, daha ilk hamlede Tise Boğazı'ndaki ada üzerinde bulunan şansları *teşhîr ve içinde bulunan melâ'ini tu'me-i şîr-i şemşîr* etmiştir. Düşman, dokuz gün süren kuşatmayı bırakmış, Tittel kalesine doğru kaçmağa başlamıştı. Üç parça kalyonları yandı. Ele geçen malzeme Belgrad'a gönderildi.

Pâdişâh, Câfer Paşa'ya Tittel kalesini zaptetmeği emretmişti. Bu kahraman vezîr; o fermânı yerine getireceğini, fakat her şeyden önce *büyük tabur* fethinin gerektiğini arzetti.

Düşmân askeri, iki tarafı bataklıkla çevrili dar bir boğazın ağzına nasb-ı hiyâm etmişti. Türkler hücumla geçti; muhârebe akşama kadar sürdü. Ertesi gün piyâdeleri metris aldırarak meşgul oldular; gerekli yerlere toplar yerleştirildi. Türklerin taarrûza geçeceğini anlayan düşman; gece saat üçte Bekey Irmağı kenârında bir koruya çekildi. *Küffârın* terkettiği boğaz, Osmanlı ordusu tarafından işgal olundu. Daha sonra, Türkler bu ırmağı sağ tarafa alıp, Nemçeliler'e âit konak yerinin arkasından Çenen Köy yurdu-na gelmişti. Burada düşman hezîmete uğradı. Düşmana yaklaşacak şekilde her iki ucu bataklığa ulaşan metrisler açılmıştı - Sadrazam Elmas - Mehmed Paşa kumandasındaki 12000 serdengeçti, Olash yakınlarında Pâdişâh'a nihâi zaferi kazandırdı (27 Ağustos 1696). Dört gün sonra Tımaşvar'a dönen İkinci Sultan Mustafâ; kaleyi ta'mir. tahkim ettirmişti. Zabtolunan çeşitli palankalar ara-

sında, Daltaban Mustafa Paşa'nın fethettiği Morevik palankası, tahrîbedildi.

Belgrad'a gelen Türk hükümdarı; 28 Eylül 1696 da Edirne'ye doğru yola çıktı.

Pâdişâh'ın Edirne'de bulunduğu sırada Bihke Kalesi'ni kuşatmak isteyen 3000 Nemçeli Tur-Ovası'nda dağılmıştı. Ülgün Kalesi'ni kuşatan Venedikliler; 12000 kişi zâyiât vererek çekildiler. Ordu-yı Hümâyûn son, Nemçe seferine çıktığı zamanda Bozca-Ada açıklarında Venedikliler'le karşılaşan Mezamorta Hüseyin Paşa, bunları büyük bir hezîmete uğrattı. Zât-ı şâhâne, Lehistân'ın başına kendisine bağlı bir kiral geçirmek istemiş; fakat netîce alamamıştı.

Olash Muhârebesi'nden cedit Kanûnî Süleymân'a has muvafakeriyetle dönen İkinci Sultan Müstafa (11); üçüncü seferine daha büyük emellerle çıkacak; bunu, Tökeli Emre'ye Orta Macaristan'daki kirallığını sağlama iddiâsı tâkibedecekti.

2. Felâkete Doğru :

1697 Nîsân'ının 13 üncü Perşembe günü, Tuğ-ı hümâyûn Bâbü's-sa'âde'nin dışına dikildi. Erkân toplandı. Kurbanlar kesildi; duâlar okundu. İmparatorluğun her tarafında ileri gelenlere Nemçe Çasarıyla harb için, Belgrad'da toplanmalarına dâir emirler gönderildi.

17 Hazîran 1697 Pazartesi günü Edirne'den hareket eden Hünkâr; Ağustos'un 10 una rastlayan Cuma günü Belgrad'a vâsil olmuştu.

Burada harb meclisi iki toplantı yaptı : Bunlardan birincisi sadrâzam'ın, ikincisi de Pâdişâh'ın huzûrunda cereyân etmişti. Bu toplantılarda, nasıl bir hareket hattının tâkîbolunacağı münâkaşa ediliyordu. Birbirine zıt iki teklîf vardı : Bir kısmı, Tuna Nehri'nden Tamışvar'a geçip Tise'den *ubûr* ile düşmana taarruzu; bir kısmı da, Sava'dan Zeman tarafına geçerek Varadin'i kuşatmayı uygun görüyordu. Bu planlardan birincisi, birçok tehlikelere yol

(11) Son cortége rappelait ceux de Soliman le Grand. Les canons d'Olash, et les soldats prisonniers suivaient, enchaînés, le cheval de la guerre du Sultan ... (Lamartine, *Histoire de la Turquie*, Tome VII, Paris, 1855, P. 28.

açabilirdi; hâl böyle iken toplantıya katılanların çoğu bu fikri müdâfaa ediyordu. Üstelik düşmanın durumunu yakından bilen Belgrad Muhâfızı Amca-zâde Hüseyin Paşa; sakınılacak hususları birer birer izzâh etmişti : *Nemce keferesi bir düşmen-i mekr-kîş ve adû-yi dûr-endîşdir Zikrolunan sulardan (Tuna, Tise ve Flova) egerci ibtidâ-yı emîrde ubûra mûmâna'at eylemez Lâkin yâ mürûr ü übüür üzre iken yâhud bir mikdârı geçüp ve bir mikdârı geride kaldığın haber aldıkda veyâhûd nasb-ı hıyâm ve sâ'ir bir şuşûl ile iş-tigâl üzre iken ale'l-gafle askerden bir gürûh üzerine kadem-i ik-dâm ile hücum etdiği fırkayı tâkip ile bozagelmiştir. Ayrıca Tise Suyu'nun birçok kollarını geçmek, muhtelif yerlerde köprü kurmak gerekecektir. Hâlbuki böylesine ağır bir askerle bir çok nehir geçmenin doğuracağı hayli güçlükler ve tehlikeler vardır. Üstelik Sen Gotar Muhârebesi'ne âit tecrübe, bu tehlikeleri önümüze sermiştir. Ayrıca on beş yirmi günlük zahîrenin taşınması da, kolay değildir. Muhârebenin ne kadar süreceği bilinmez. Belki de, daha fazla kalınmak gerekecektir, bu takdirde, düşman memleketinde zahîre sıkıntısına düşmek *mûcib-i envâ-ı ekdâr ve tedârîki dahî imtina mertebesi düşvâr* olacaktır. Varadin üzerine gidildiği takdirde bu tehlikeler ortadan kalkar : Belgrad hareket üssü olur; Tuna'dan uzaklaşılıyacağı için de, zahîre ve diğer ihtiyâç malzemesi donanma marifetiyle taşınır. Varadin fethedilir. Düşmana sığınacak yer yoktur. Sonra da, gereğine göre hareket olunur diyerek Sava'dan *Zemun yakasına ubûr olunmak cihetini tercih eyledi.**

Târihçi Râşid'e göre, o mecliste bulunan *vüzerâ-yı izâm ve vükelâ-yı benâmın* da kanâatleri bu merkezde idi. Fakat müsâmahasız olan Vezîr-i âzam'ın muvaffakiyetini önlemek için, ordunun felâketi bahâsına, hem de ağız birliğiyle, Boçka yakasına geçme teklifinde ısrâr ettiler ve böylece re'y verdiler (12). Fındıklılı Mehmed Ağa da, Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa aleyhindeki hey'eti tasvîbeder görünmektedir (13). Kesin karar, Tamışvar Muhâfızı Câfer Paşa'nın Boçka'ya yönelmesi teklifi üzerine verilmişti.

Önce ordu Tuna üzerinde uzayan köprüyü büyük güçlüklerle geçti. Bunu Tameş ve Begi sularının güzârı tâkîbetti. Tisa Irmağı

(12) *Târih-i Râşid*, C. II., Ss. 407. vd.

(13) *Nusretname*, C. I. Fas. II., Ss. 277 vd. Nâşir İsmet Parmaksızoğlu, bir not ile, müellifin haksızlığını işâret eder: a.e. s. 278.

kenârına nasb-ı a'lâm-ârâyiş ü karâr olunması üzerine, düşman, Tittel kalesini korumak için, yedi sekiz bin yaya ve atlı bırakarak geri çekilmişti. Elmas Mehmed Paşa, bu kaleyi zabta karâr vermişti. Daha köprü kurulmadan, yeniçeri serdengeçtileri, düşmanın top ve tüfek ateşleri altında, nehirde de donanmanın yardımını görerek Nemçeliler üzerine saldırdılar. Önce, düşmana âit metrisleri ele geçirdiler. Düşmanın yaya askeri, *tu'me-i şîr-i şemşîr-i âteş-bâr* oldular; atlıları da, düşe kalka kaçtılar. Tittel kolaylıkla zabt olundu. Burası, manastırdan çevrilmiş bir kale idi; askerî bir ehemmiyeti görülmediği için yıkıldı.

Bu sırada, Nemçe kumandanı Eugène de Savoie'nin Varadin önlerinde tabur kurduğu haberi gelmişti. Türk ordusu, o tarafa yöneldi Tuna önünde *nasb-ı hıyâm* edinceye kadar, on tane ırmak geçmişti. Fakat düşman; Osmanlıların durumunu, câsusları mârifetiyle yakından tâkibediyor, taburdan dışarı çıkmıyordu. Böyle olunca da, *tabûr-ı makhûra* taarruz; uygun düşmeyecekti. Yeniden bir harb meclisi toplandı : Ordunun, Szegedin'e gitmesine; donanmanın da, Tisa'ya sokulmasına karâr verildi. Sardâzam'la diğer ileri gelenler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden, bir çok zafer fırsatının kaçırıldığı haber alan düşman kumandanı; elindeki câsus teşkilâtı sâyesinde bu plânı da öğrenmiş; Szegedin'e takviye birlikleri yollamıştı.

Osmanlılar, planı değiştirdiler : Szegedin Muhârebesi yerine Timaşvar üzerinden Orta-Macar'a geçmeğe, *Erdel prensliklerinden birini istilâya* karâr verdiler. Bunun düşmana esir düşen Arnavut Küçük Cafer Paşa taraffından - tabii can korkusuyla - Nemçeliler'e bildirildiği; Eugène de Savoie'nin da, bu haber üzerine sür'atle Zenta civârına geldiği söylenir. Tabiatıyla düşman kumandanı, Osmanlı ordusunun hareketini aralıksız tâkibediyordu.

3. Hezimet :

Türkler, Zenta (Sente) civârında konaklamışlardı. İleri gelenler, buradan karşıya, Tamişvar yakasına geçmekte ayak direyorlardı. Sadrâzam ister istemez ekseriyetin fikrine uydu. Tise üzerinde düşmandan kalan bir köprü vardı. Fakat bu, bütün ağırlığı geçirmeğe yetecek durumda değildi. Onun yanında ikinci bir köprü'nün yapılmasına karâr verildi. Köprü tamamlanınca, önce Otağ-ı Hümmâyûn, iç halkı, rikâb ağaları, hazine-i âmire, Pâdişâh karşıya

geçirildi (14). Hünkâr, kendisi için kurulan bir *sâyebândan* durumu gözetlemeye başladı. Bunu; yeniçerilerin, silâhdarların, cephaneye ile cebecilerin, topların, topçuların, top arabacılarının geçişi tâkibetti. Nakil işi ertesi gün de devâm etmiş; Tatar askerleriyle Şehbaz Giray, Tökeli Emre de dâhil olmak üzere, pek çok insan, karşıya geçmiş; kendilerine ayrıtılan yerde konaklamıştı. Zenta tarafında köprüyü korumak için az sayıda askerle zahîre arabaları kalmıştı. Bir «dil» in sorguya çekilmesi sonunda, 60000 kişilik bir düşman ordusunun gelmekte olduğu öğrenildi. Bunları karşılamak üzere bir miktar asker gönderildi. *İnce kurakol hizmetiyle* önde giden Boşnak Cafer Paşa, atının tökezimesi yüzünden esir düşmüş, Türk ordusunun hâlini düşmana bildirmişti. Hâdiseyi öğrenen Elmas Mehmed Paşa'nın, köprü hizâsından yeni bir metris kazdırarak askeri geride harb nizâmına sokması fayda vermedi. Esâsen kumandanlar arasındaki ihtilâfı gören efrâd arasında da zabt ü rabt önceden kaybolmuştu (15). Düşman Mesir Köyüne kadar gelip Türk metrislerine yaklaştığı hâlde bir türlü hücûma cesâret edemiyordu. Bu sırada Osmanlı tarafından kaçan iki çobanla iki arnavut; *ne durursuz İslâm askerinin ekseri karşı göçüp sizin korkunuzdan ürküüp birbirine kırarak suya döküldüler metrislerde kalan bir mikdâr askerdir fırsat ise ancak olur demişlerdi* (16).

Bu haber, Nemçe ordusunun cesâretini artırdı. Büyük bir muhârebe başladı. Sadrâzam, yararlık gösterenlere paralar dağıtıyor, köprü yolunu tutanları, karşı tarafa geçmek isteyenleri döğerek cepheye getiriyordu. Şâyiaların ardından kendini gösteren panikte Tise nehri üzerindeki köprü, mâil-i inhidâm bir hâl almıştı, mı da, nehirde boğulanların cesetleri üzerinden karşıya geçmek istiyordu. Fakat içlerinde büyük bahâdîrlık gösterenler vardı.

Muhârebe başladığı zaman, Pâdişah, karşıda, Sadrâzam'la geriye kalan vezirleri ve ordu ileri gelenlerini bekliyordu. İlk panikte Tise nehri üzerindeki köprü, mâil-i irhidâm bir hâl almıştı. Düşman ateşi de, bu çöküntüyü artıracaktır. Elmas Mehmed Paşa o kadar asker ve mühimmâtı bırakarak bir yolunu bulup öbür yaya geçse, Hünkâr'ın kendisini sağ bırakmayacağını biliyordu;

(14) *Nusretnâme*, C. I., Fas. III., S. 294 vd.

(15) *Târih-i Râşid*, C. II., S. 411.

(16) *Nusretnâme*, Op. cit., s. 297.

böylece düşman karşısında direnmeyi tercih etti (17). Vaziyet kar-
şıdan görülmüştü. Köprünün ârızası, yardım imkânını da ortadan
kaldırmıştı. Ordû-yı Hümâyûn'un düşman karşısında kalan sekizde
biri, akşama kadar çarpıştı. *Bi'l-cümle hâ'iz-i sa'âdet-i sermediyye-i
şehâdet oldular Ba'zıları dahî sevdâ-yı dûr-â-dûr-ı necât ile kendü-
lerin suya atup devlet-i şehâdet dururken metâ'-ı cânların hiçe
satup gûte-hor-ı lücce-i helâk oldular* (18). Sadrâzam, kaçanlardan
bir kısmının üzerine kılıçla yürümüştü. Tam âsî hâline giren as-
ker; bu kahraman vezîrin üzerine hücum ettiler; onu parçaladılar.
Yine cenge giriştiler (19). Düşmanın buradan götürdüğü ganimet
arasında, onun üzerinde buldukları Mühr-i Hümâyûn da yer
alacaktır.

Tamışvar karşısında kalan bu muhârip Türk kuvvetleri, ceng
ede ede yok olmuştu. Şehâdet rütbesine erişenler içinde Sadrâ-
zam'dan başka, Anadolu Vâlisi Mısırlıoğlu İbrâhim Paşa, Tamış-
var Vâlisi Koca Câfer Paşa, Yeniçeri Ağası Balta-zâde Mahmûd
Paşa, Rumeli Beylerbeyi Küçük Câfer Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi
İbrâhim Paşa, Maraş Beylerbeyi Yûnus Paşa, Amasya Mutasarrıfı
Mahmûd Paşa, ve ümerâ ile zâbitândan ileri gelen daha birçok
şahsiyetler vardı.

Ordunun beri yakada kalan kısmı, bütün bir gün boyunca,
can-sipârân-ı guzzâtın cehd ü gayretini -elden bir şey gelmeksizin-
temâşâ etti. Gecenin karanlığı çökünce karşı tarafın *ahvâl-i pür-
hevlini* müşâhede imkânı da ortadan kalkmıştı. Nihâyet seslerin
keşilmesinden bu *harb ü kıtâle* katılan herkesin *ni'met-i ma'neviye-i
şehâdetden hisse-mend* olacağı *istdâl* edildi.

Düşmânın Tisa'yı geçebilmesi için köprü yoktu Türkler ara-
sında, yeni bir köprünün inşâsı ile Nemçeliler'in *ubûr* edebilmesi
için hiç olmazsa üç gün gerektiğini bilen kimseler mevcûddu. Fa-
kat rûhlara ümitsizlik çökmüştü. Güneşin batmasından sonra
Huzûr-ı Hümâyûn'da toplanan meşveret meclisinde, bu derece
tefrika-i esbâb-ı nizâm ile muhârebeye devâm edilemeyeceği ileri
sürüldü ve Tamışvar'a gidilmesine karar verildi. O kadar top,
cephâne, mühimmât, çadırlar, otak oldukları yerde bırakılarak
daha o gecedен yola çıkıldı. Bu çekilme sırasında, Osmanlı askeri-

(17) *Târîh-i Râşid*, Op. cit., s. 412.

(18) *a.e.* Op. cit., s. 413.

(19) *Nusretnâme*, Op. cit., 298.

nin yağma ve garetleri hadsiz hesapsızdır. Bir iki gün sonra köprüyü kurup bu tarafa geçebilen Nemçeliler; ancak geriye kalan ağırlıkları götürebileceklerdi. Düşman eline geçen o büyük servet arasında Pâdişâh'a âit on gözde kadın taşıyan altın yaldızlı harem arabalarının da bulunduğundan bahsedilir (20).

Büyük medlerin kesileceği bu «cezir» başlangıcında, herkes Tamışvar'a doğru yol alırken; ordusu perişan «tâcdâr»la, ricâlden üç dört kişi arasında geçen bir konuşma; bütün iyi veyâ yeni teşebbüslerde, XVIII inci yüzyıl Türkiyesi'nin hükümdâr veyâ vezîri yalnız bırakacak mukadder trajedisini, âdetâ intâk-ı Hak'la önceden ifâde eder. Pâdişâh, Halep Vâlisi Osmân Paşa'ya :

— *Artık nişleyelim, gidelim mi?* demiştir.

Vezîr :

— *Emr ü fermân Hünkârımındır cevâbını verir.* Hazin cümle, - ağız birliği etmişçesine - Şeyhülislâm, kazaskerler ve Bozoklu Mustafa Paşa'nın dudağındadır.

— *Zâten bizden başka kimse kalmadı ... Bunu, teklif tâkibedecektir : Artık selâmete çıkmak gerekdir* (21).

Meş'aleler yakıtılmıştır. Hünkâr, geceden daha ağır bir karanlığı içinde taşıyarak yola çıkacaktır.

Etrâfı bataklıklarla çevrili, zaman zaman sazlıklara, kamışlıklara uğrayan bir yol; ertesi gün gece yarısı sularında Hâkan'ı, Tamışvar önüne getirmiştir. - Bir rivâyete göre - Türk Pâdişâh'ı bu kale içinde karanlık bir yere kapanıp orada aç, susuz üç gününü geçirecek; sonra da, hayat denilen korkunç heyûlanın dâvetine, kendini geriye çeken adımlara rağmen, mütevekkilâne rızâ gösterecektir. Hükümdârlarını ölmüş veya esir zanneden askerini, onu görür görmez, bütün göğüslerini boşaltırcasına ayyûka salıverdikleri sevinç çığlıkları; Zât-ı Şehriyârî'nin yaralı izzet-i nefsi üzerinde hafif bir merhem gibi geçti. Herhâlde, «padişâhlık» denilen soğuk maske, Sultan Mustafa'nın cesedini bir kalıp gibi kavramış, mevkiin gerektirdiği yere sürüklüyordu; bütün davranışlarda irâde şahsa âit olmaktan çıkıp, mutlak mânâsıyla bir «irâde-i seniyye»

(20) Lamartine, *Histoire de la Turquie*, Op. cit. Tome, VII, Pp. 33-34

(21) *Nusretname*, Op. cit. s. 299.

mâhiyetini almış olmalıydı. Sultan Mustafa için, istenilecek ne kalmıştı?

Tamışvar Kalesi'nin iç ve dış hisarlarını dolaştı. Burada yeniden yaptırdığı tabya ve duvarlardan dolayı, merhum Vezir Mustafa Paşa'nın rûhuna hayır duâlar etti. Yeni bir sadâret mührü kazdırdı. Biliyordu ki Belgrad muhâfızı Amca-zâde'nin sözü dinlenmiş olsa, devletin başına bu felâket gelmiş olmayacaktı. Bu düşünce ile sadrâzımlık makâmını ona verdi. Hemen orduya iltihâkı için Küçük Mirâhûr Mehmed Ağa ile kendisine bir hatt-ı hümayûn gönderdi. Elmas Mehmed Paşa'ya kethüdâlık etmiş olan Abdi Ağa'ya Rumeli eyâleti ile vezâret rütbesi tevcih olundu; Tamışvar muhâfızlığı bu zâtın uhdesinde kalacak, oradaki bütün kuvvetlere de, Haleb Valisi Osman Paşa kumanda edecekti. Bu kalenin zahire ve mühimmât ihtiyaçlarını karşılamak üzere tedbîrler alındı. Bu büyük hezîmete rağmen, Pâdişâh, kabûl resimlerinde kürk ihsânlarına kadar hiç bir teferruâtı ihmâl etmiyordu.

Harem-i Hümayûn Belgrat'tadır. Tamışvar'da yapılacak iş kalmayınca, Belgrad'a dönülmüş; birkaç gün içinde bâzı *ser-had* işleri düzene konup Edirne'ye doğru yola çıkmıştır.

11 Eylül 1697 Çarşamba günü, Osmanlı Ordusu'nun Zenta'da uğradığı bu felâketi, Türkler uzun müddet unutamadılar. Bu yıla (Hicrî 1109), «Sente senesi» adını verdiler (22).

Zenta Muhârebesi; Avrupa'da *siyâsi olmaktan ziyâde dinî* (23) bir mâhiyet kazanır. Eugène Savoie'ya yeni bir haçlı kahramânı nazarıyla bakılmıştır : Bu yeni Godefroy için düzenlenen *şarkılar*; köy sohbetlerine kadar girer. Harbin, Osmanlılar için fenâ olan yönü; Batılı Hıristiyan âleminde, *Hazret-i İsâ'nın Hazret-i Muhammed'e galebe ettiği* (23) kanâatini uyandırmasıdır. Böylece iki yüz yıl boyunca gözde büyütülen Türk; birden bire eski ehemmiyetini kaybedecektir.

Pâdişâh, Belgrat'dan ayrıldıktan sonra bâzı felâket haberleri gelmişti: Bosna Beylerbeyi Mehmed Bey'in ölmesi sonunda askeri dağıldı. Bunu fırsat bilen Nemçeliler; Bosna sarayına girdiler; kaleden

(22) Râşid, *a.e.* Op. cit., s. 432.

(23) Lamartine, *a.e.*, Op. cit., P. 33.

başka her tarafı ele geçirdiler. Filvâki Bosna müslümânları, daha düşmanın yol üzerindeki kaleleri tahrîbettığı haberini alır almaz; o sâhâların müdâfaası için Poçetil kalesi'nde mahbus bulunan Daltaban Mustafa Paşa'yı başlarına kumandan seçmişlerdi. Mustafa Paşa'nın sağdan soldan 8000 kişi toplaması; buna Hersek Vâlisi Boşnak Receb Paşa ile, Hüdâverdi Kethüdâsı'nın mâiyetlerindeki kuvvetlerle katılması; Daltaban Mustafa Paşa'nın vezirliğinin Pâ-dişâh tarafından îadesi, Rumeli'de umûmî seferberliğin ilânı; şehrin tahrîbini önleyemedi. Pek çok müslüman şehit düştü. Düşman, üç asırdan beri orada biriken serveti yağma ettikten sonra, büyük sayıda esir alarak çıktı.

Bunu, Yenipalanka ve Pañova'nın yakılması tâkibedecektir. Osmanlıların aldığı tedbirler; Belgrad'ın aynı âkibete uğramasını önledi.

Maamâfih Kamanıçe'ye erzak ve para götüren Tâtar askerinin Lehistan'daki talâmı, Donanmâ-yı Hümâyûn'un Venedik'e karşı zaferi gibi sevinç verici haberler de vardı. Ayrıca İran'la dostluk kuvvetlenmişti.

4. Avusturya ve Rusya Heyûlâsının Meydâna Çıkması :

Ertesi yıl, Nemçe ve Venedik üzerine yeni bir sefer açılacaktı. Kışın Bosna ve Tuna taraflarını muhâfaza ile vazifelendirilen askerinin ulûfe, zahîre ve mühimmâtı için çok miktarda para sarfolunmuştu. Donanmanın da önceki yıllara nisbetle daha ziyâde takviyesini gerektiren bu sefer; *irâdât-ı mukarrere-i devletin fazla bir mikdar akçe tedârikini iktizâ* (23) ettiriyordu. Başta İstanbul Kaymakamı olmak üzere, memleketin ileri gelen muhtelif şahıslarından kırk iki kese, *ve Evkaf-ı selâtin-i izâm izdiyâdından yüz otuz yedi kîse ve eyâlât-ı Mısır-ı Kahire için vezîr-i a'zamlara verilegelen elli kîse câ'ize vesâ'ir uzemâ-yı erkân-ı devlete verilegelen altmış akçe avâ'id-i mesâriş-i seferiyyeye medâr olmak için taraf-ı Mirî'ye teslim olunmak üzere fermân-olundu* (23).

Asker ve mühimmâtın da, eski yıllara nisbetle birkaç kat fazla olmasına ihtimâm ediliyordu. Böyle bir hazırlığı haber alan Nemçeliler, tedârike giriştiler. Fakat Türk kılıçları karşısında, ordusunun seçkin askerleri kaybolmuştu (24).

(23) Râşid, a.e., Op. cit., S. 428.

(24) *Ibid.* S. 432.

Daha kış çıkmadan, İstanbul'daki İngiltere Balyosu Lord Paget'le Felemenk Balyosu Collyer, Edirne'ye geldiler. Sadrâzam Hüseyin Paşa'ya, hükümdarlarının Türkiye ile olduğu kadar Avusturya ile de dost olduğundan bahsederek; on yedi yıl süren «ceng ü cidâl» in durması için tavassut edebileceklerini bildirdiler (25). Sadârete yeni geçmiş olan Amca-zâde; sözde, harbe taraftardı (26). Buna rağmen Dîvân-ı Hümâyûn Baş tercümânı İskerlet-zâde Mavrakordoto'yu elçilerle konuşmağa me'mûr etti. Baş tercümân, bir iki defa görüşmeden sonra, bunların sulha tavassutta tam salâhiyet sâhibi olduklarını anlamıştı.

Sadrâzam'ın riyâsetinde Şeyhülislâm, Kırım Hanı Selîm Giray, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, Yeniçeri Ağası ile kethüdâsı birkaç kerre toplandılar. Avusturya, Lehistan, Rusya, Venedik'in Türkiye'ye karşı birleşmiş olduğunu göz önüne alarak, şimdi bunlarla sulh aktedip ileride herbirine ayrı ayrı savaş açmanın uygun olacağına karar verdiler. Netîce, *Pâdişâh'a arzolundu*. Hünkâr, *dîn ü devlete hayırlı olana benim de rızâ-yı Hümâyûnum vardur dedi*. Bundan sonra aynı hey'et tarafından tesbît edilen sulh şartları ile ilgili metinler; elçilere verildi.

Türkiye'nin Avrupa'daki mehâbetine hâlel getirecek bu sulh teklîfi neden kabûl edilmişti? İki yıl önce, Fransa ile Avusturya arasında Ryswick muâhedesinin imzâ edilmiş olmasına rağmen; İspanya verâseti mes'alesi, XIV. Louis ordusunu Nemçe Çasarı'nın topraklarına sokacaktı. Üstelik Fransa kiralı, Osmanlı Pâdişâh'ına, Ren nehri cihetinden harekete geçmek üzere olduğunu haberini yollamış; kendisinin Tuna'dan ilerlemesini teklif etmişti. Doğu'da İran, Türkiye'yi Avrupa devletleriyle çarpışmağa teşvik ediyordu. Devlet-i Âliyye, bir harb için lâzım olacak parayı toplamış; yüz bin kişilik bir ordu hazırlamış; Akdeniz, Karadeniz, Tuna donanmalarını, -yeniden inşâ edilmiş denecek şekilde,- güçlendirmişti. Buna karşılık Nemçe devleti; yukarıda da belirtildiği üzere, savaş kabiliyeti olan seçkin kumandanlarını, yeni bir harbin gerektireceği para kaynaklarını kaybetmiş vaziyette idi.

Sente vak'ası gibi bir keyfiyet-i hâ'ile akîbinde Sadrâzam'ın ahz-i intikâma teşmür-i sâid ü sâk-ı iltizâm (27) evlediği muhakkaktır.

(25) *Nusretnâme*, Op. cit., s. 338.

(26) Râşid, *a.e.*, Op. cit., s. 433.

(27) *a.y.*

Fakat bu işte, Pâdişâh'ın karârı kat'î idi (28). Askerin isyânından çekinen Hüseyin Paşa (29) acabâ vâki tavassutu fırsat mı bildi?

Bu mes'elede, Zenta mağlûbiyetindekinden daha ağır bir ihânet ittihâmı vardır : Avusturya'yı Fransa karşısında yalnız bırakmak isteyen İngiltere ve Felemenk elçileri; bir yandan sulhu Türkler lehinde netîcelendirmek vâdiyle Sultan Mustafa'dan para almışlar; diğer yandan da, kendi emellerine uydurabilmek için, bu paraları Osmanlı vükelâsına dağıtmışlardır. (Yabancı devletlerin Türkiye'de rüşvet karşılığı iş yaptırabilmeleri Avrnpa'da yayılmış olacak ki, Louis XIV, sefirini bu nevi teşebbüslerden men'eder (30).

Rusya'dan başka ittifâka dâhil bütün hıristiyanlık âlemi; Zenta fırsatının bir daha ele geçemeyeceğini hesâbederek sulhu istemektedir. Pâdişâh da iknâ edilmiştir. Böylece Sefer-i hümayûn, zevâhiri kurtarmak için girişilmiş beyhûde bir teşebbüs mâhiyeti alacaktır. Yine Tuğ-ı Hümayûn; duâlar okunarak dışarıya çıkarılmış; hemen ardından kurbanlar kesilmiştir. Râşide göre Pâdişâh, bizzat ordusunun başında hareket etmek niyetindedir. Fakat istişâre sonunda, bütün hazırlıklarının bir ihtiyattan ibâret olduğu, *abes yere vücûd-ı Hümayûn meşakk-ı seferiyye ile it'âb ve hareket-i Hümayûn muktezî olduğu mesârif-i kesîreye mâl-i bîgerân itlâf olunmak bir vechile münâsib görülmemekle Şehriyâr-ı enâm Hazretlerinin Edirne şehrinde meks ü ârâmlarına karâr verilir.* Bu karar yüzünden sulh muâhedesi müzâkere olunurken, ordusu başında Belgrad'da bekleyecek Pâdişâh'ın, murahhas hey'eti üzerinde yapacağı manevî baskıdan faydalanmak imkânını kaybettik,

(28) *Histoire de l'Empire Ottoman*, Traduit de l'Italien de Sagreds, par Monsieur Laurent, Tome VII ième, Amsterdam, M. DCCXXXII, P. 223.

(29) Amca-zâde, tam bir sulh adamıdır. Bir tedkikte, de Ferrid'ün münâsebetsizlikleri vesîlesiyle şu satırlar göze çarpıyor :

Question du cérémonial devait maître dès l'arrivée du nouvel ambassadeur et donner le pretexte à des discussions stéril de protocol, à des écarts dans lesquels nous verrons la Turquie opposer à l'infatigable activité de la diplomatie française, à son intransigence, à sa fierté sans cause, une constance aussi infatigable, une douceur impassible, un respect absolu des usages en un temps où les Turcs passaient encore à tort, aux yeux de leurs contemporains, pour des barbares. Louis Rousseau, Les Relations Diplomatique de la France et de la Turquie Au XVIII Siècle, Tome Promié (1700-1716) Paris, 1908, P. 12.

(30) a.e. P. 9.

Amca-zâde Hüseyin Paşa, Serdâr-ı ekrem; Bozoklu Mustafa Paşa da, Rikâb-ı hümâyûn Kaymakamı tâyin edildi.

Osmanlı devleti, Râmî Mehmed Efendi ile Baş tercümân İskerlet-zâde Mavrakordato tarafından temsil edilecekti. İngiltere ve Felemenk'in Türkiye elçileri de yanlarında olduğu hâlde yola çıktılar. Burada diğer bir gâfletle karşılaşılıyor: Bu, Türk murahhasları tarafından, 13 Muharrem 1110 Salı günü, her devletin hâlen elinde bulunan yerleri muhâfaza etmelerine dâir rızalarını ifâde eden bir kâğıdın imzalanıp Lord Paget ile Marquis de Collyer'ye verilmesidir. Böylece Korlofçaya yalnız Reîsülküttap ve Baş tercümân değil, onların yabancı emellerine önceden verdikleri te'mînat da gitmiş oluyordu.

Büyük bir ordu ile Belgrad sahrâsında nasb-ı hıyâm eden Amca-zâde Hüseyin Paşa; Osmanlı murahhaslarına ne kazandırabilirdi? Varadin ile Belgrad arasındaki «Karloviçe»nin müzâkere yeri olmasını mı? Ordû-yı Hümâyûn, bâzı «serhad» işlerini nizâma koymak için mi o kadar yolu kat'etmiş; üç ay kadar da Semendre ve Belgrad civârında oyalanmıştı. Donanmâ-yı Hümâyûn'dan, Bosna'dan, Kaplan Giray'dan *haber-i nusret ü zafer* gelmekte olduğu halde; murahhasları *mekân-ı mükâlemeye irsâlden sonra bir müddet tevakkuf u ârâm edüp* Edirne cihetine dönmeyi uygun bulmuş; asker tâifesinin de *dâr ü diyârlarına ric'atleri için izin vermişti* (31).

Türk temsilcileri, 24 Ekim 1698'de Karlofça'ya varabildi. Karşı taraf murahhaslarınının protokol münâkaşaları, müzâkereyi yirmi gün geciktirdi. 74 gün (32) süren müzâkerelerden sonra 26 Ocak 1699'da Avusturya, Venedik, Lehistan'la Türkiye arasında Karlofça Muâhedesi imzâlandı. Rusya Elçisi *ruhsat-ı kâmile* olmadığını ileri sürmüştü. Bu yüzden de, Moskoflar'la iki yıl için (bir rivâyete göre üç yıl) *mütâreke-i harb ü kitâle* karar verildi.

(31) Râşid, a.e. Op. cit. Ss. 444445.

Alliez en possession de ce qu'ils avoient occupé, ces Princes n'eurent pas non plus à peine à s'y resoudre; ainsi la campagne où commandoit le Prince Eugène d'un côté et le grand vizir de l'autre, se passa sans qu'il se fit rien de considérable. De Sagredo, a.e., Op. cit. P. 226.

(32) Bir rivâyete göre, iki gün.

Muâhedeye göre, *terk-i cengin müddeti* *temessük târihinden mütevâliyen yirmiş beş yıl* sürecekti. Ahitnâme hükümlerine mugayir düşmemek şartıyla, eski ahitler de mer'î sayılacaktı.

Kaybedilen toprakları geri almadan sulhe yanaşmayacağını ileri süren Sultan Mustafa; murahhaslarının daha Karlofça'ya varmadan İngiltere ve Naderland (Felemenk) temsilcilerine verdikleri sulh esaslarıyla ilgili kâğıtla, işi önceden toptan kaybetmişti. Böylece Nemçe Çasarı'nın mutavassıt devlet elçilerine teklifi de, yerine getirilmiş oluyordu. Esâsen Avusturya İmparatoru; Rusya Çarı da dâhil olmak üzere, müttetiklerini bu esâslardan bahsederek müsâlahaya dâvet edecekti.

Bu muâhede, Türkiye ile Avusturya arasına; Moriş, Tise, Tuna ve Sava'dan geçen bir sınır çiziyordu : Yüzyıllar boyunca, gülbantik sadâlarının samedânî nefhasıyla yiykanmış topraklar, nerede olduğu bilinmeyen «Kızıl Elma»nın mukaddes kapıları, artıktan çıkiyordu : Bütün bir Erdil kıtası, Macaristan'ın Nemçe tarafından zaptolunan toprakları; Çasar'ın olmuştu. Osmanlı ülkesinde kalmış olan Tamışvar kıt'ası semâlarında bundan böyle, ezanlar; birer salâ hüznüyle dağılacak; hasreti duyulan ülkelere sine sine, şühedâ ziyâretini tamamlayıp Budin'e ulaşacaktı.

Venedikliler; Adalar Denizi'nin Boğaz'a kavuşan açıklarında, iki def'a Türk donanması karşısında hezîmete uğradıkları hâlde; bütün bir Mora kıt'asına, Dalmaçya'nın iki iskelesine, Aya-Mavri Adası'na sâhiboluyorlardı. Osmanlılar'a İnebahtı körfezi'nin şimâlindeki arâzi ile Arnavutluk'taki Preveze kalıyordu; o da, kaleleri tahrîbedilmek şartıyla.

Hele Osmanlı ordusu karşısında dâimâ maglûb olan, *Tâtâr-ı sabâ-reftârın* tig ü şemşirinden göz açamayan Lehistan'a Kamanıça kalesi ile Podolya ve Ukrayna arâzisinin terki; Reîsülküttâb Efendi'nin akıl almaz bir ihsânı oluyordu. Râmî Mehmed Efendi; sulh esâsını da aşan bu bağışlama ile, devlete ne kazandırmak istemişti? Ne kazandırabilmişti?

Osmanlı hazînesi'ne ödenegelen cizyeler, hediyeler toptan kalkacaktı. Lehliler, Kırım Hanı'na vergi vermekten kurtuluyorlardı.

Son Engürüs seferlerine sebep olan Orta Macar kiralı Tökeli Emre'yi, karşı tarafın bütün ısrarlarına rağmen Nemçe Çasarına teslim etmemek sûretiyle, ancak Türk misâfirperverliğinin itibârı-

nı koruyabildik. Orta Macar'ın gayretli fakat tâlihsiz olan bu ihtiyâr hükümdarı; dört yüz kadar «tevâbii» ile İzmit civârında bir çiftliğe yerleştirildi. Türkiye ileride de, Avusturya ve Rusya «mezâlimi»nden kaçan Macar ve Polonya mültecilerine, -bütün tehditlere rağmen- kucakını açacaktır.

Nemçe Çasarına gönderilen Ahidnâme'de *hamdele ve salvele*'den sonra bir gelenek iycâbı, kendini, *ahkâm-ı şer'i at-i seniyye ve icrâ-yı kavânin-i sünnet-i nebeviyye için Zât-ı sûtûde-sıfatını serîr-ârâ-yı Hilâfet-i cihan-bânî ve ziyet-efzâ-yı taht-ı Süleymânî kılup bi-avni'llahi taâlâ ve hüsn-i te'yîd |eşrefü'l-beled ve'l-emâkin ü ebrekü'l-emsâr ve'l-medâyîn ve'l-mesâkin kible-i cümle âlem ü mihrâb-ı teveccüh-i ümem olan Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevvere ve Kuds-i şerîf-i mübârekenin hâdim ü hâkimi ve hasretü'l-mülûk olan bilâd-ı selâse-i muazzama ki İstanbul Edirne ve Bursa'dır ve Şâm-ı cennet-meşâm ve Bağdad-ı dârü's-selâm ve Mısır-ı nâdiretü'l-asr-ı bihemtâ külliyyen Arabistân ve Halebü's-şehbâ ve Irak-ı Arab ü Acem ve Basra ve Lahsa ve Deylem ve Rakka ve Şehrîzôr ve Van ve Diyârbekir ve Zülkadriye ve Kürdistân ve Gûrcistân ve Vilâyet-i Erzerum ve Sivas ve Adana ve Karaman ve Mağrîb ve Habeş ve Tunus ve Cezâyir ve Trablus ve Cezîre-i Kıbrıs ve Rodos ve Girid ve Akdeniz ve Karadeniz cezâyir ü sevâlihi ve diyâr-ı Anadolu ve memâlik-i Rumeli ve husûsan Tâtâr ü Deşt-i Kıbcak ve Vilâyet-i Kefe ve ol havâlîde olan cümle oymak ve diyâr-ı Bosna vü Tamışvâr ü Belgrad ve ana tâbi kılâ' vü husûn ve memâlik-i Eflâk ü Boğdan ve ta'rif ü tavsîfden müstağnî nice kılâ' vü buka' ve büldânın Pâdişâh-ı kişver-güşâsı ve Şehinşâh-ı mülk-arâsı es-sultân İbnü's-sultân ve'l-Hâkan ibnü'l-hâkân Gâzî Sultan Mustafa ibni Mehemed Hânım ki menşûr-ı saltanatım ve tevki-i refi'i Sultân-ı berreyn ve minâl-ı hilâfetim üvân-ı refi'i Hâkanü'l-bahreyn ile mu'anven ve müzeyyendir, sözleriyle, Hilâfeti'nin bütün azameti ve İmparatorluğu'nun bütün ihtişamıyla tanıtan Sultan İkinci Mustafa; o muâhedenin devletine revâ gördüğü hükümleri karşısında nasıl bir ruh hâletine düşmüştü? Şâir tabiatıyla, cülûsu sıralarındaki azmi düşünülürse; bu suâlin cevâbı kendiliğinden meydâna çıkmış olur. Toprağı koparılırken, o büyük ünvanlarla konuşma zarûreti, o zâlim tezâd herhalde tâliin insaf bilmez bir istihzâsı idi.*

Üstelik daha Rusya ile de mes'eleler halledilmiş değildi. Sulh, İstanbul'da akdetilecekti. İşin üzücü yönü; Moskof Çarı'nın Orta

Elçisi ile vekili olan boyarları getiren kalyonun, çok az zaman önce Türkiye sınırları içinde bulunan Azak'ta imâl edilmiş olmasıydı.

Sulh maddeleri, Silâhdar Mustafa Paşa'nın Ayasofya yakınlarında bulunan konağında haftada iki üç def'a toplanan Reîsülkütâp Râmî Mehmed Efendi ve Dîvân-ı Hümâyûn Baş tercümânı İskerlet-zâde tarafından hazırlandı. Musâlahanâme, Rus murahhaslarıyla beş ay süren bir müzâkereden sonra ancak 14 Temmuz 1700 târihinde imzâ edildi (33).

Bu muâhedeye göre, *Özi suyunda vâki Toğan ve Gazî Kerman ve Şâhin Kerman ve Nusret Kerman kastelleri hedm oluna ve fi-ma'bâd ol yerlerde kastel ve mesâkin yapılmamak üzere arâzi-i merkume müşârünileyh Rus Çarı tarafından Devlet-i Aliyye'nin zabt ü tasarrufuna redd olunacaktı.* Ticârî maksatla Osmanlı Devleti Toğan Kalesi yurdu ile Özi suyu arasında bir yere varoş «vaz'» edebilecek; kale, kastel şekillerine sokmamak şartıyla, o varoşu hendek ve cedd ile tahkîm edebilecekti. Dördüncü madde, Azak'ın Türkler elinden çıkması ile ilgili idi: *Azak Kal'ası ve hâlen ana tâbi' cümle atik ve cedîd kasteller ve bu kastellerin arasında olan gerek arâzi ve gerek su hâliyâ müşârünileyh Çar'ın zabtında olmağ-la yine ol vech üzere cümlesi âsûde-hâl ile Çar-ı müşârünileyh'in zabt ü tasarrufunda kalalar.* Yedinci madde, Azakla ilgili hükmü tamamlayıcı mâhiyette idi: *Bu kaleye öbüür cânibinden dahi arâzi tasarrufu lüzûmundan bahsedilerek Kuban'a doğru on saat sürececek mesâfe içinde toprak veriliyordu. Çara tâbî olan Moskoflar, Kazaklar ve diğer unsurlar İslâm hudutlarına tecâvüz etmeyeceklerdi. Ayrıca Kazak eşkiyasının şayaka ve kayıklar ile Karadeniz'e çıkmaları da yasaklanmıştı. Buna karşılık Türk, Tatar, Çerkez vesâir müslümanların da, Moskof topraklarına hiçbir müdâhalesi olmayacaktı. İki taraf arasında esir mübâdelesi, Moskof avam ve râhiblerinin, kendilerinden gümrük, pişkeş istenmeksizin serbestçe Kudüs'ü ziyâret edebilmeleri dikkati çekecek maddeler arasındadır. Rusya, Tatarlar'a vergi ödemekten kurtulmak sûretiyle, Avrupa'daki örneklerine uygun bir devlet hüviyeti kazandırıyor.*

Şu halde İkinci Sultan Mustafa devri; tesâdüfî bir Zenta hezîmeti, bir Karlofça Muâhedeşiyle Türkiye'nin Avrupa Hıristiyan-

(33) Bu târih, kaynaklar arasındaki ihtilâf karşısında, hilâlin rüyeti de göz önüne alınmak sûretiyle İsmâil Hâmi Danişmend tarafından ileri sürülmüştür: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* C. III. İstanbul, 1972, s. 485.

ları üzerindeki mehâbetini kaybettiği; karşısına - ileride yenileşme denilebilecek her hareketini, kendilerine göre ayarlayacağı - Avusturya ve Rusya heyûlaları çıkardığı bir zamâna rastlıyor. Bu devrede; şahsî rekabet, hattâ para hırsı yüzünden memleketi tehlikeye sürükleyebilecek devlet ricâli de göze çarpar bir hâl alıyor.

5. İkinci Sultan Mustafa Devri Hakkında Tamamlayıcı Bilgiler :

Sultan Mustafa, 1106 da Osmanlı tahtına cülûs edip *lihye-i şeriflerini* bıraktıkları zaman (34) Remzî mahlâslı, nâzik-zebân bir şâir; şu târih mısırâmı söylemişti :

Hümâyûn ola hattı Pâdişâhın

İrâdesi, tâli tarafından yenilen bu hükümdârın *hattı*, her zaman *hümâyûn* oldu denilebilir mi? Terkîbin, ıstılah mânâsıyla, evet. Fakat lûgatteki «mübârek» karşılığı da bir yana bırakılırsa, «mes'ut» mânâsıyla (35) bu duâ müstecâb olmamış sayılır. («Hat» kelimesindeki tevriye üzerinde durmuyorum.)

Devlet ricâlinde, entrikanın hâkim olduğu bir devrede pâdişâh olmuştu. Daha cülûsunda, kendisini sefere çıkmak arzûsundan vaz geçirir ümîdiyle, Sadrâzam Sürmeli Ali Paşa, Belgrad'da Cisri-Mustafa Paşa konağundaki yeniçerileri isyâna teşvik etmişti. Hünkâr, önce bu askerın istediği cülûs bahşişini gönderir; sonra da Sürmeli'yi azl eder. Zenta felâketiyle, haysiyet kırıcı Karlofça anlaşmasının altında yatan entirika ve menfaat düşkünlüğünü yuvarıda gördük. Hocasını da tanıtacağımız yer gelecek.

(Devâmı var)

(34) *Tezkire-i Sâlim*, s. 323.

(35) *Terceme-i Burhân-ı Kati'*, Dârüttubâat-i Mısıryye, 1251, S. 629.